

El retorn al lloc, el retorn a la política

Joan Nogué

Al llarg dels darrers anys hem assistit a una progressiva pèrdua de diversitat cultural, però també és veritat que la realitat contemporània ens mostra una exuberant i prolífica manifestació d'identitats territorials de tota mena, precisament en uns moments de màxima integració mundial en tots els sentits. Retornar a la política a través del retorn al lloc implica lluitar per aconseguir una nova cultura socioambiental de l'ordenació territorial, que doni prioritat a la cohesió social, a la gestió prudent dels recursos naturals, a un tractament nou i imaginatiu del paisatge i a una nova forma de govern i de gestió del territori basada en el diàleg.

*«Tant de mains pour transformer ce monde
et si peu de regards pour le contempler»*

Julien Gracq

Fa uns quaranta anys, alguns sociòlegs, geògrafs, politicòlegs, economistes i d'altres teòrics socials estaven fermament convençuts que la integració mundial de l'economia (que per aquelles anys ja començava a entreveure's amb nitidesa) portaria de forma inevitable, al cap d'unes quantes dècades –és a dir avui– a una pràctica dissolució dels conflictes territorials i culturals. Creien que la difusió, a través dels mitjans de comunicació de masses, d'elements culturals i socioestructurals d'àmbit mundial, la modernització general de l'economia i de la societat i les imparables innovacions tecnològiques, comportarien una creixent integració cultural, política i econòmica que, al seu torn, derivaria en una progressiva substitució dels conflictes territorials de base cultural/identitària per conflictes de base social i econòmica. És a dir per conflictes de classe, en la terminologia marxista del moment. Doncs bé, aquelles previsions només s'han acomplert en part. És veritat que al llarg dels darrers anys hem assistit a una progressiva pèrdua de diversitat cultural, però també és veritat –per sorpresa d'aquells analistes– que la realitat contemporània ens mostra una exuberant i prolífica manifestació d'identitats territorials de tota mena, precisament en uns moments de màxima integració mundial en tots els sentits.

Caldrà, doncs, plantejar-nos seriosament què ha passat; com i de quina manera les interconnexions entre les forces globals i les particularitats locals alteren les relacions entre identitat, significat i lloc; com els béns i serveis produïts i comercialitzats globalment –i també les idees– són percebuts i

utilitzats de manera diferent pels éssers humans i en diferents punts del planeta alhora. És un fet –i cal veure perquè és així– que, malgrat la creixent homogeneïtat de la producció cultural internacional, encara hi ha molts i diversos espais de resistència que expressen sentiments de comunitat; sentiments d'identitat, en definitiva. No hem esbrinat prou a fons perquè això és així, la qual cosa explica el fet que cada vegada hi hagi més interès per entendre de quina manera els éssers humans creen llocs en l'espai i com els imbueixen de significat. ¿Per què les societats contemporànies (re)descobreixen, (rei)vindiquen, (re)inventen llocs? Necessitem explorar molt més l'experiència d'estar situats en el món; l'experiència d'ocupar una porció del territori determinada que denominem, genèricament, lloc. Quaranta anys més tard, «han fracasado las respuestas, pero las preguntas persisten», com diria Octavio Paz.

El fet és que l'explosió i la manifestació d'identitats territorials ben diverses i a totes les escales s'ha convertit en un dels trets més característics d'aquest inici de segle i de mil·lenni: el lloc i la seva identitat prendran una importància creixent en el món contemporani, a diferència del que s'havia pronosticat. Els actuals processos de globalització, en qualsevulla de les seves manifestacions, han desencadenat una sorprenent i inesperada tensió dialèctica entre el local i el global.

Ens trobem davant d'una excepcional revalorització dels llocs en un context de màxima globalització. Vivim un intens procés de fragmentació territorial i de ressorgiment de les identitats col·lectives en un món cada vegada més globalitzat; identitats que –tot sigui dit de passada–, ja no seran fixes ni immutables, sinó que estaran sotmeses a un continuat procés de reformulació: la identitat ja no podrà seguir sent concebuda com quelcom monolític, sinó més aviat com un fenomen múltiple, heterogeni, multifacial i, fins a cert punt, imprevisible que, en gran mesura, es reconstrueix una i altra vegada. El lloc proporciona el mitjà principal a través del qual donem sentit al món i a través del qual donem sentit al món i actuem en el món. Quan creem llocs en l'espai geogràfic, quan «vivim» aquests llocs, creem identitats. Parlar de lloc, per tant, és parlar d'identitat, perquè la identitat no va només associada a característiques com ara el gènere, l'ètnia o la llengua, sinó també a l'espai geogràfic.

La gent afirma, cada vegada amb més insistència i de forma més organitzada, les seves arrels històriques, culturals, religioses, ètniques i territorials. Es reafirma en les seves identitats singulars. Els moviments socials que contesten la globalització són, fonamentalment, moviments basats en la identitat, que defensen els seus llocs davant la nova lògica dels espais sense llocs, dels espais de fluxos propis de l'era informacional en la qual ja estem plenament immersos. Reclamen la seva memòria històrica, la pervivència dels seus valors i el dret a preservar la seva pròpia concepció de l'espai i del temps. Com ha assenyalat Manuel Castells, quant més abstracte es fa el poder dels fluxos globals de capital, tecnologia i informació, més concretament s'afirma l'experiència compartida en el territori, en la història, en la llengua, en la religió, en l'ètnia. El poder de la identitat no desapareix a l'era de la informació, sinó que es reforça. Vivim plenament immersos en aquesta paradoxa territorial.

És veritat que al llarg dels darrers anys hem assistit a una progressiva pèrdua de diversitat cultural, però també ho és que la realitat contemporània ens mostra una exuberant i prolífica manifestació d'identitats territorials de tota mena

«Pensar globalment i actuar localment» s'ha convertit en una consigna fonamental, que ja no satisfà només als grups ecologistes, sinó també als planificadors de les ciutats i de les regions. Encara més, en línia amb Montserrat Guibernau: el lloc actua com un vincle, un punt de contacte i interacció entre els fenòmens mundials i l'experiència individual; el local i el global s'entrecreuen i formen una xarxa en la qual ambdós elements es transformen com a resultat de les seves mateixes interconnexions. Els fenòmens socials que es donen en un espai determinat estan estructurats pel context, pel lloc. En el lloc es materialitzen les grans categories socials (sexe, classe, edat) i és aquí on es donen les interaccions socials que provocaran una resposta o una altra a un determinat fenomen social.

La globalització s'expressa a través de a interrelació entre les forces de la comunitat global i les de la particularitat cultural, en un tensió contínua entre fragmentació i homogeneïtzació.

Caldrà, doncs, plantejar-nos seriosament què ha passat; com i de quina manera les interconnexions entre les forces globals i les particularitats locals alteren les relacions entre identitat, significat i lloc

És sorprenent, però el cert és que, en comptes de minvar el paper del territori, la internacionalització i la integració mundials han augmentat el seu pes específic, en totes les seves dimensions (econòmiques, culturals, socials, polítiques). Sigui quin sigui el punt de vista escollit, el cert és que el lloc reapareix amb força i vigor.

Fins i tot (¡qui ho havia de dir!), la pròpia evolució del sistema capitalista afavoreix aquest procés. M'explicaré. En el marc del capitalisme contemporani, el sistema e producció fordista –caracteritzat per la producció i el consum en massa, per l'estandardització del producte, per una especial forma de reproducció de la força de treball, per una forta inversió en capital fix i pel paper protector de l'Estat– entra en crisi a principis de la dècada de 1970 per l'excessiva rigidesa del sistema i per la seva

incapacitat per adaptar-se a les noves demandes econòmiques, socials i culturals. Assistim llavors a una excepcional reestructuració del sistema capitalista a escala mundial i entrem en una nova etapa, denominada postfordista, caracteritzada per l'acumulació flexible, el canvi tecnològic, l'automatització, la recerca de nous productes i de nous mercats, la relocalització industrial, la mobilitat geogràfica, la fugacitat i el caràcter efímer de les modes i dels gustos, la flexibilitat laboral, la menor presència de l'Estat i l'accelerada internacionalització dels processos econòmics.

A simple vista, semblaria que allò que predomina en el nou sistema és la desorganització. Res més lluny de la realitat. El capitalisme no es desorganitza, sinó tot el contrari: es reorganitza a través de la mobilitat i de la dispersió geogràfiques, a través de la flexibilitat dels mercats i dels processos laborals, a través de la innovació tecnològica i a través d'una concepció de l'espai i del temps. Com a mostrat el geògraf David Harvey, en la transició del fordisme al postfordisme l'espai i el temps s'ha comprimit, la qual cosa ha provocat un impacte inicialment desorientador en les pràctiques polítiques i econòmiques, i en les relacions socials i culturals. La distància és més relativa que mai i això situa els llocs, a priori, en una «posició de sortida» similar. Cada vegada més llocs poden aspirar a convertir-se en el destí d'una planta industrial, d'un centre comercial o, sim-

plement, d'un turista. Més i més llocs es converteixen, progressivament, en candidats potencials a desenvolupar moltes i molt diverses activitats.

Ara bé, tot i que en la nova fase d'evolució del sistema capitalista l'espai i el temps s'hagin comprimit, les distàncies s'hagin relativitzat i les barreres espacials s'hagin suavitzat, el territori –el lloc– no només no ha perdut importància, sinó que ha augmentat la seva influència i el seu pes específic en els àmbits econòmics, polític, social i cultural. És a dir, en unes condicions de màxima flexibilitat general, la competència es converteix en extremadament dura i, per tant, el capital en el seu sentit més ampli, ha d'estar més que mai a l'aguait dels avantatges del lloc. Amb d'altres paraules: la disminució de les barreres espacials força el capital a aprofitar al màxim –per competir millor– les més mínimes diferenciacions espacials. En aquest sentit, les petites –o no tan petites– diferències entre dos espais, dos llocs, dues ciutats, en allò referit a recursos, infraestructures, mercat laboral, paisatge, patrimoni cultural, etc. es converteixen ara en molt significatives. Precisament quan semblàvem abocats a tot el contrari, estem assistint a un accelerat procés de revalorització dels llocs que, al seu torn, genera una competència entre ells inèdita fins al moment. D'aquí la necessitat de singularitzar-se, d'exhibir i ressaltar tots aquelles elements significatius que diferencien un lloc respecte als altres. En definitiva, de «sortir al mapa».

Ha quedat clara la importància del lloc des del punt de vista econòmic, en el context del sistema capitalista imperant avui dia, però no és menor la seva rellevància en els àmbits social i polític de la contemporaneïtat. Els exemples són nombrosos i no és el moment d'estendre-nos-hi, però és un fet que, cada cop més, els moviments socials s'organitzen –i en alguns casos es defineixen– territorialment. Els grups ecologistes, per exemple, no només s'organitzen localment, sinó que la seva pròpia filosofia és descentralitzadora i territorialitzada, en el sentit de que actuen en primera instància per resoldre els problemes més immediats i més locals de degradació ambiental, sense deixar de preocupar-se per temes d'àmbit mundial, com el canvi climàtic o la pèrdua de la biodiversitat. Un altre exemple: el de les denominades tribus urbanes, un complex fenomen social de gran transcendència i enormement territorialitzat. També en aquest cas, el lloc –l'espai propi, l'espai proper– es veu envaït per allò extern, per allò universal, per la globalització, en definitiva, i, per tant, es converteix en un espai abstracte, neutre, homogeni. Aparentment, aquests joves urbans són cada cop menys d'un lloc concret, ja que aquest lloc, com la cultura, la política o l'economia, s'ha globalitzat. Però les aparences enganyen. El debilitament de la identitat tradicional basada en l'espai propi provoca una sensació de buit psicològic que propicia un moviment de reacció, de tornada enrere: perduda la seguretat que oferien les antigues fronteres, es busquen noves barreres, noves divisions. En els moviments neotribals urbans típics de les societats postindustrials, s'observa amb sorpresa que, quant més cosmopolita és l'espai en el qual aquests joves es mouen, més necessitat tenen de trobar-hi punt s d'arrelaments concrets; més ganes hi ha d'apropiar-se i de delimitar el territori.

¿Per què les societats contemporànies (re)descobreixen, (re)vindiquen, (re)inventen llocs? El lloc i la seva identitat prendran una importància creixent en el món contemporani, a diferència del que s'havia pronosticat

Finalment, pel que fa a la dimensió política s'ha d'admetre que el territori hi té un pes específic cada cop més gran, no només perquè la política absorbeix problemàtiques socials de caràcter territorial (com les ambientals), sinó perquè les pròpies organitzacions polítiques (inclosos els partits) no tenen més remei que descentralitzar-se per apropar-se més i millor al ciutadà. Aquesta tendència es detecta fins i tot en grans organitzacions polítiques, com la Unió Europea, un complicat entramat de fòrums i d'iniciatives polítiques en el qual els Estats-nació ocupen sens dubte una lloc destacat, però d'una manera cada cop més difusa i condicionada per estratègies regionals i locals. El resultat de tot plegat és un complex sistema polític en el qual la política europea es regionalitza, la política regional s'europetitza i la política estatal s'europetitza al mateix temps que es regionalitza.

Així, doncs, es miri per on es miri el lloc és cada cop més present. Estic absolutament convençut que la gent encara se sent part d'un lloc – i de diversos llocs alhora – amb els quals estableix

El lloc proporciona el mitjà principal a través del qual donem sentit al món i a través del qual donem sentit al món i actuem en el món. Quan creem llocs en l'espai geogràfic, quan «vivim» aquests llocs, creem identitats

múltiples i profundes complicitats, de caràcter individual i col·lectiu. Es tracta d'un sentiment legítim, ancestral i universal, que es dona en totes les latituds, encara que a vegades es materialitzi a través de mecanismes complexos. Les mobilitzacions socials de caràcter ambiental i territorial d'aquests últims temps a Catalunya en són una mostra. Estem al davant d'un discurs territorial procedent d'una societat civil molt àmplia i diversa, però que té en comú la defensa del seu territori i de la seva idiosincràsia paisatgística davant de les agressions que l'amenacen. Aquesta heterogènia societat civil prescindeix cada cop més des principis ideològics clàssics i absoluts per centrar-se en unes reivindicacions de preservació d'àmbit local que s'oposen a unes lògiques de major escala. Es reivindica allò propi, el territori i el paisatge autòctons amenaçats pels creixement

imparable de la urbanització i de les infraestructures. Assistim a mobilitzacions protagonitzades per plataformes cíviques que apleguen una gran diversitat de perfils socials i culturals, però que comparteixen la defensa d'un lloc comú i singular. Es tracta d'un fenomen que es dona en uns moments d'escassa participació en les estructures polítiques convencionals i que va molt més enllà de l'explosió ecologista i minoritària de finals dels setanta i principis dels vuitanta, ja que ara aplega col·lectius gens minoritaris i persones de la més variada procedència.

El sorgiment espontani d'aquestes plataformes cíviques respon a una conflictivitat territorial complexa. Més enllà de les dinàmiques pròpies i intransferibles de cadascun d'aquests conflictes, el cert és que l'extensió d'aquesta conflictivitat obeeix a una sèrie de factors comuns. En primer lloc, com ja hem indicat abans, a la creixent importància del lloc i de les identitats territorials en un context de globalització galopant, que ha produït una tensió dialèctica entre els pols local i global no sempre ben resolta. En segon lloc, a una crisi de confiança en les institucions i en els sistemes de representació política convencionals, en no trobar-hi ni la resposta esperada ni l'adequada. Finalment, a unes polítiques territorials (i també ambientals i paisatgístiques)

sovint mal dissenyades i, de més a més, mal explicades. Tot plegat en un context d'immersió total en un potent *neodesarrollismo* que ha anul·lat, tergiversat o esquivat, massa sovint, el sagrat principi de la primacia de l'interès públic i col·lectiu per sobre del privat i de l'individual.

La proliferació de grups, de plataformes, que s'identifiquen amb denominacions que quasi sempre comencen amb un «Salvem...» és un fenomen social extraordinàriament interessant i esperançador. El retorn al lloc, en clau progressista i de resistència cultural, és un excel·lent antídoto contra la imposició de valors suposadament universals, dictats pels grans poders econòmics i transmesos pels mitjans de comunicació de massa. Les comunitats locals són la base fonamental per la mobilització social, en canalitzar les reivindicacions per aconseguir una major descentralització del poder i de la presa de decisions.

La necessitat de sentir-se identificat amb un espai determinat és ara, de nou, sentida vivament, sense que això signifiqui tornar inevitablement a formes premodernes d'identitat territorial. Entendre el retorn al lloc d'aquesta manera seria especialment nefast i perillós. No podem retornar al lloc en clau de replegament per impotència davant d'un món insegur i incert, perquè és cert que és incert (i valgui la redundància). El filòsof Daniel Innerarity té tota la raó quan afirma que la globalització ha incrementat la invisibilitat. El poder, avui, és cada cop més invisible, menys identificable: s'ha desplaçat d'uns actors i protagonistes clarament visibles a uns conglomerats anònims, que no tenen una localització precisa. La invisibilitat és el resultat d'un procés complex en el qual conflueixen la mobilitat, la volatilitat, les fusions, la multiplicació de realitats inèdites, la desaparició de blocs explicatius, els aliances insòlites i la confluència d'interessos de difícil comprensió. La distribució del poder és més volàtil; la determinació de les causes i de les responsabilitats, més complexa; els interlocutors són inestables; les presències, virtuals i els enemics difusos. En definitiva, la representació és equívoca i les evidències, enganyoses: avui, qui mira sense interpretar, no hi entén res.

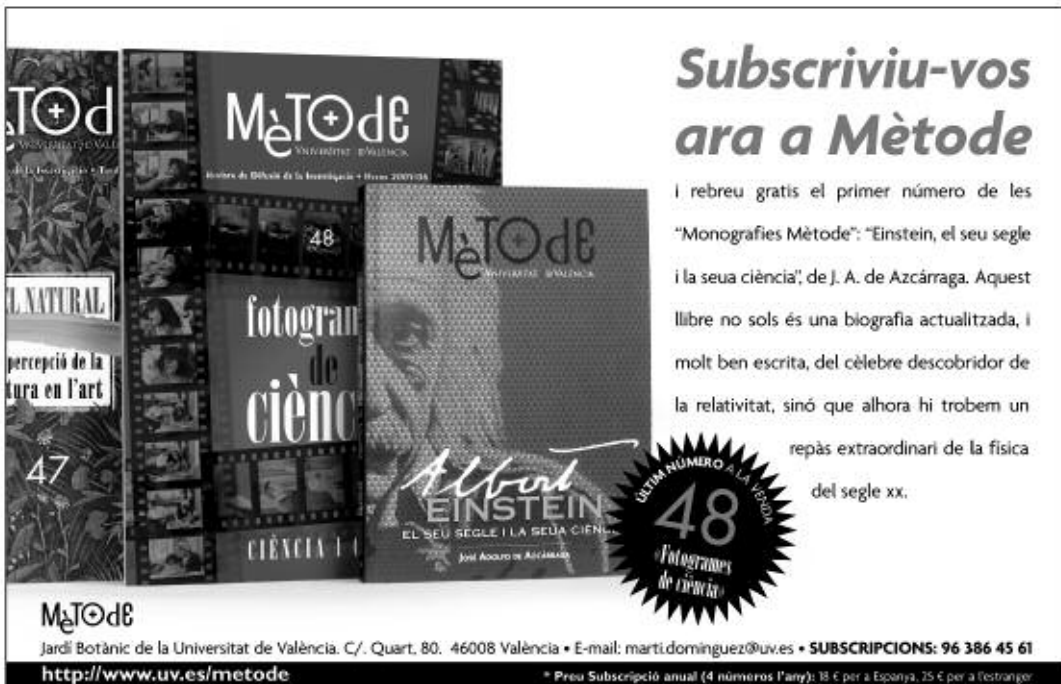
Tot això és cert, però –insisteixo– el retorn al lloc induït per una cultura de la desesperança no pot reeixir de cap manera. Aquesta –la cultura de la desesperança– acaba sempre invocant un passat mític, idealitzat, tergiversat. És una cultura impregnada, en el fons, d'actituds conservadores, retrògrades, per més que sovint se'ns presenti amb disfresses progressistes. La recerca obsessiva d'una territorial existencial passada irrecuperable acaba conduint a un localisme neoromàntic capaç d'acceptar, acríticament, tot allò que de negatiu i pervers tenien les comunitats locals ara reivindicades: la submissió de l'individu al grup i del grup a la tradició, el control social i el conformisme asfixiant. No: no es tracta de tornar a espais microsocials impregnats de lògiques tribals i corporatives. No es tracta d'emmurallar de nou, metafòricament, pobles, valls i ciutat.

Es tracta de retornar al lloc exigint noves formes de democràcia i de participació ciutadana, com ho fan la immensa majoria dels nous moviments socials en defensa del territori esteses per tot el país. Es tracta de retornar al lloc per la via de la resistència i de la crítica. Retornant al lloc

Com ha assenyalat Manuel Castells, quant més abstracte es fa el poder dels fluxos globals de capital, tecnologia i informació, més concretament s'afirma l'experiència compartida en el territori, en la història, en la llengua, en la religió, en l'ètnia

per aquesta via retornem a la política en el sentit més ampli i profund de la paraula: la gestió col·lectiva, transparent i democràtic de la cosa pública, del territori en el cas que ens ocupa. És indispensable millorar la governabilitat de les polítiques territorials, la qual cosa implica contemplar els processos no estructurats de participació ciutadana i repensar a fons els processos participatius ja existents, incidint molt més en la cooperació, la participació i la gestió concertada.

Joan Nogué és catedràtic de Geografia Humana de la Universitat de Girona.

Subscriuiu-vos ara a Mètode

I rebreu gratis el primer número de les "Monografies Mètode": "Einstein, el seu segle i la seua ciència" de J. A. de Azcárraga. Aquest llibre no sols és una biografia actualitzada, i molt ben escrita, del cèlebre descobridor de la relativitat, sinó que alhora hi trobem un repàs extraordinari de la física del segle xx.

48
ÚLTIM NÚMERO A LA DEDICATÓ
Fotogramas de ciencia

Mètode
Jardí Botànic de la Universitat de València. C/. Quart, 80. 46008 València • E-mail: marti.dominguez@uv.es • SUBSCRIPCIONS: 96 386 45 61
<http://www.uv.es/metode>

* Preu Subscripció anual (4 números l'any): 18 € per a Espanya, 25 € per a l'estranger